

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2022, 6 (1): 317-344

Hadislerde Görülen Dil Kaynaklı Hataların Sebepleri

Causes of Linguistic Errors in Hadith

İrfan ZAHİTOĞLU

Dr., Vaiz, DİB. Kırıkhan İlçe Müftülüğü

Dr., Preacher, DIB. Kirikhan District Mufti Office

irfanzahitoglu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1309-1688

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 20.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted : 11.04.2022
Yayın Tarihi / Published : 26.06.2022
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: Zahitoğlu, İrfan. " Hadislerde Görülen Dil Kaynaklı Hataların Sebepleri". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. 6/1 (Haziran 2022): 317-344.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1076396>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İrfan ZAHİTOĞLU).

Yayıncı / Published by: Mustafa YİĞİTOĞLU

Hadislerde Görülen Dil Kaynaklı Hataların Sebepleri

Öz

Bu makalede hadislerde görülen dil kaynaklı hataların sebeplerinin neler olduğu örnekleriyle birlikte incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamıza konu olan hadislerde dil kaynaklı hata denilince aklımıza ilk gelen kavramlar tahrif, tashîf ve lahn'dır. Yaptığımız bu çalışmada tahrif, tashif ve lahn kavramlarının kısaca tanımları verilmiş sonrasında tashîfin ne zaman başladığı, sebeplerinin neler olduğu ve olabileceği ve bu durumla karşılaşan İslâm âlimlerinin nasıl bir duruş sergilediği incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu hataya düşmemek için Arap dilinin ve semâ'ın önemi, raviyi olumsuz yönden nasıl etkilediği ve fikhî hükümler üzerinde etkisinin nasıl olduğu gibi hususlar da izah edilmeye çalışılmıştır. Hadislerde görülen dil kaynaklı hataların sebeplerinin hadisleri kitaplardan yazarak almak, Arap dilini tam olarak bilememek, manasını tam olarak anlayamamak ve vehim gibi etkenler olduğu söylenebilir. Konunun daha iyi anlaşılması için harf, hareke ve îrâbında meydana gelen hataya on bir, lafzı yanlış anlamaktan kaynaklanan hataya ise beş adet örnek verilerek izah edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tashîf, Tahrif, Lahn, Arap Dili.

Causes of Linguistic Errors in Hadith

Abstract

In this article, it has been tried to examine the causes of language based errors seen in hadiths with examples. In the hadiths that are the subject of our study, the first concepts that come to our minds when language based error is mentioned are falsification, tashîf and lahn. In this study, after the brief definitions of the concepts of falsification, tashif and lahn, when the falsification started, what the reasons were and could be, and what stance Islamic scholars took in the face of this situation were examined. In addition, in order not to fall into the aforementioned mistake, the importance of the Arabic language and the sama, how it negatively affects the narrator and how it affects the provisions of fiqh has been tried to be explained. It can be said that the reasons for language-based errors in hadiths are factors such as getting the hadiths by writing them from books, not knowing the Arabic language exactly, not understanding the meaning fully, and delusion. For a better understanding of the subject, it has been tried to be explained by giving eleven examples for the error that occurs in the letter, movement and pronunciation of the word, and by giving five examples for the error arising from misunderstanding the wording.

Keywords: Hadith, Tashif, Tahrif, Lahn, Arabic Language.

Giriş

Dinî bir metni doğru anlamak ve onun delâlet ettiği hükmü ispat ve istinbat için ilk ve en önemli şart o metnin diline sahip ve hâkim olmaktır. Bu mânada İslâm dininin ilk iki kaynağı Kitap ve onun tefsiri mahiyetindeki hadis/sünnet olup dilleri indirildiği toplumun dili olan Arapça'dır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken vahiy kâtipleri tarafından yazıya döküldüğü için yazılı metin olarak onun sübûtunda asla şüphe yoktur. Daha sonra Arap olmayanların İslâm'a girmesi ve Araplar'la karışması neticesinde Kur'ân'da yanlış okumalar görülmeye başlamış ve bunun üzerine, Hz. Ebû Bekir (r.a.) (ö. 13/634) döneminde iki kapak arasında toplanarak kitap haline getirilmiştir.¹ Hz. Osman (r.a.) (ö. 35/656) döneminde ise asıl nüshadan, nâzil olduğu Kureyş lehçesi üzerine kopyalanarak çoğaltılmıştır.² Dolayısıyla Peygamberimizden bu döneme kadar Kur'ân-ı Kerîm'in, önce yazılarak, sonra toplanıp kitap haline getirilip daha sonra da Kureyş lehçesiyle tek Mushaf halinde istinsah edilerek, metni, dil ve kıraat olarak zapt altına alınmıştır. Nitekim daha sonraki dönemlerde sahih ve okunması caiz kıraatin tanımı içerisinde, Hz. Osman'ın çoğaltıp bazı şehirlere gönderdiği³ nüshalara uymakla beraber, bir vecihle de olsa, Arap kabilelerinden herhangi birinin lehçesine veya nahiv vecihlerinden herhangi birine uyması gerektiği zikredilmiştir. Ancak çoğaltılan bu ilk nüshalarda, hareke ve nokta işaretleri bulunmadığı için, okumayı kolaylaştırmayı amaçlayan yedi harf ruhsatı⁴ geçerliğini korumuş ve günümüze kadar kıraat ihtilafları arasında varlığını devam ettirmiştir.⁵ Daha sonra ise Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından (i'râb) harekeleme ve noktalama işaretleri yapılarak,⁶ hatalı okumaların önü alınmaya çalışılmıştır.⁷ Kur'ân-ı Kerîm'e ilk hareke ve nokta işaretlerini kimin koyduğuyla alakalı

¹ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâ'ilü'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1416/1995), 280; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beirut: Dârü'l-Kütüb, 1424/2003), 2/607.

² Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim (Beirut: Dâru İhyâ'i'l-Kütüb, 1431/2010), 1/235-236.

³ Muhammed Bekir İsmâil, *Dirâsât fi ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Dârü'l-Menâr, 1420/1999), 114.

⁴ Yedi harf (vecih) hadisi: "أقراني جبريل على حرف، فراجعت، فلم أزل أستزيده ويزيدني، حتى انتهى إلى سبعة أحرف" – İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bu hadisin meali: Cebrâil, beni tek harf üzere okutuyordu. Bunu artırmasını istedim ve devam ettim o da artırdı, ta ki, yedi harf oluncaya kadar." bk. Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beirut: Dâru Tavki'n Necât, 1422/2001) "*Fezâ'ilü'l-Kur'ân*", 69 (No. 4705).

⁵ Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002) 27/426-433.

⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/250.

⁷ Abdülhamit Birışık, "İ'râbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000) 12/ 376-379.

farklı görüşler olsa⁸ da, genel itibarıyla bu işi ilk yapan kişinin Ebü'l-Esved ed-Düelî olduğu görüşü ağır basmaktadır.

Öte yandan Sahabe döneminde Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680)⁹ ve *Sahîfe-i Sâdıka*¹⁰ isimli eseriyle şöhret bulan Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684)¹¹ gibi¹² sahabeler tarafından hadis ve sünnetler de şahsî olarak tedvîn edilmişti. Fakat hadislerin tamamı, Kur'ân-ı Kerîm gibi yazdırılmayıp kitap haline de getirilmediği için, metin olarak bir takım farklılıklar arz edebilmekteydi. Çünkü râviler hadisleri şifahî olarak ve çoğunlukla mâna ile nakletmekteydiler. Dolayısıyla ellerinde yazılı ortak bir metin olmadığından her ne kadar farklı sebepleri olsa da, dilden kaynaklanan bazı farklılıklar da olabilmekteydi. Bu nedenle senedin sıhhati kadar metnin Arap dilinin kurallarına uygunluğu da önem arz etmektedir. Kısaca Kitap'tan sonra şer'î hükümlerin delillerinden ikincisi olan sünnet/hadis metnlerinin de Arap dilinin sanatlarını, ifade güzelliklerini, sadeliğini, fesahat ve belâgatını taşıması gerekmektedir.¹³ Geçmişten günümüze hadis âlimleri metinde ve senedde tahrif ve tashîfe uğramış hadisleri ayırt etmek için âzami derecede gayret sarf etmişler ve bu konuda eserler kaleme almışlardır.¹⁴

Bu konunun önemine binaen biz de bu çalışmamızda hadislerde dil kaynaklı hataların sebeplerini bazı örnekler çerçevesinde inceleyerek ortaya koymaya çalışacağız. Zira bu tür hataları barındıran hadisler delil olarak kullanıldıklarında fikhî hükümlerin ihtilafına da sebep olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca bu

⁸ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *Fedâilü'l-Kur'ân* (b.y: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416/1995), 149; Nureddin İtr, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-kerîm* (Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1414/1993), 188-189.

⁹ Semüre b. Cündeb, Peygamberimizden 123 Hadis rivayet etmiştir. bk. S. Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 129.

¹⁰ Sahife: Bir kişinin yazarak bir araya getirdiği ve sayıca az hadislerin bulunduğu hadis mecmuasıdır. bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011), 265. Sahîfe-i Sâdıka, sahâbe-i kirâm'dan Abdullah b. Amr'ın birtakım Hadisleri yazarak bir araya topladığı sahîfeleri demektir. bk. Abdullah Aydın, *"Sahife", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/522.

¹¹ Buhârî, *"İlim"*, 3 (No. 113).

¹² Şahsi tedvinde bulunan sahabe için bk. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 8; Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadisleri'nin Tedvin Tarihi (H. 1-150 – M. 622-657)*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yayınları, 1993), 34-58.

¹³ İsmail Lütü Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2020), 145.

¹⁴ Bu eserler için bk. Mehmet Efendioğlu, *"Musahhaf", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 31/229-230).

çalışmayı yaparak hatalı nakledilen rivayetlerin bazı örneklerinin anlatılması, yapılan hataları teşhir için değildir. Bilakis konunun hassasiyetine vurgu yaparak İslâmî ilimler sahasında çalışma yapmak isteyenlere, temel kaynakların orijinal dilinin önemine bazı hadis örnekleri bağlamında işaret etmek ve insanları bu konuda uyarıp hataya düşmelerine engel olmak içindir. Yoksa İbn Hanbel'in (ö. 241/855) de ifade ettiği gibi: "Hata ve tashîften kim kurtulabilmiştir ki?!.¹⁵ Bu çalışmamızda değineceğimiz dil kaynaklı hataların, kelimenin maddesinde; lafzında meydana gelen harf, hareke ve îrâb hatalarıyla, manasında; mefhum ve muhtevasında meydana gelen anlayış hataları olduğunu söylememiz mümkündür. İlk dönem âlimlerine göre bu hatanın genel adı tashîftir. Hatta zaman zaman tashîfle aynı anlamda kullanılan tahrifi ve ayrıca lahn kavramlarını da bu kapsamda değerlendirebiliriz. Dolayısıyla konunun anlaşılabilmesi için öncelikle bu kavramların kısaca tanımlarını vermek gerekmektedir.

1. Tahrif, Tashîf ve Lahn'in Tarifleri

Tahrif ve tashîf kelimeleri tef'îl babından masdar olup temelde harf ve hareke hataları anlamlarına gelen iki kavramdır. Istilâhî yönden farklı tanımlanan bu iki kavramı, tanımların dışında biz de çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanacağız. Zira ikisinde de, ister harf değişikliğiyle olsun, ister hareke, her halükarda kelimeyi şeklen ya da okunuş olarak başka bir kelimeye tebdil söz konusudur. Dolayısıyla konuyla alakalı örneklerde de görüleceği üzere, hangi sebeple olursa olsun, kelimenin değişmesi çoğunlukla mananın değişmesine de neden olmaktadır.

Tahrif: *Sened veya metinde hareke, harf yahut yazı değişikliği yapmaktır.*¹⁶ Tahrif, çoğunlukla şeklen benzerlik gösteren ve okunuş olarak birbirine yakın isim ve lafızlarda görülmektedir. *أسيد بن حيان بن ضمرة جبار بن صخر* adının *أسيد بن حيان بن ضمرة* şeklinde, *عاصم الأحول* adının *عاصم الأحول* olarak,¹⁷ *عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَشْرِ وَبُسْرِ، وَبُرَيْدٍ وَبُرَيْدٍ، وَعَيَّاشٍ وَعَيَّاشٍ،* ve *عَنْ رَجَاءِ بْنِ عَامِرٍ* in *عَامِرِ بْنِ عَامِرٍ* şeklinde¹⁸ ve *وَحَبَّانَ وَحَبَّانَ، وَحَبَّانَ وَحَبَّانَ، وَحَبَّانَ وَحَبَّانَ* gibi kelimelerin birbiri yerine¹⁹ okunması bu örneklerden bazılarıdır. Burada isimlerden örnek vermişken şunu da söylemenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Tahrif ve tashîfe düşmemek için, zaptı hususunda en çok dikkat edilmesi gereken yazılar isimlerdir. Çünkü isimleri kıyas yoluyla tespit etmek nasıl ki mümkün değilse, bu konuda siyak

¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-ravi ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1331/1913), 1/270.

¹⁶ Efendioğlu, "Muharref", 31/4.

¹⁷ Efendioğlu, "Muharref", 31/4.

¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Faslü li'l-oasli'l-müddreci fi'n-nakli*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (b.y.: Dârü'l-Hicre, 1997/1418), 2/951.

¹⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, 1/269.

ve sibak da kullanabileceğimiz bir miyasa değildir.²⁰ Nitekim Ali b. Medînî (ö. 234/848): Tashîfin en kötüsü, en zor ve en zararlısının râvî isimlerinde vaki olanlar olduğunu söylemiştir.²¹ Çünkü isim, künye, nesep ve lakap gibi lafızlarda yapılan bir hatanın, sika bir râvî ile zayıf bir râvînin karışması gibi çok büyük ve zararlı sonuçları olabilmektedir. Hatta bazen bu hata sebebiyle, hadisin bilinenlerin dışında farklı râvîlerinin olduğu da zannedilebilir. Onun için isimler konusunda yapılan hata en zararlı hatalardan sayılmaktadır. Nitekim bu konunun önemine binaen, “yazılışları bir, okunuşları farklı” olan isimleri karıştırmamak maksadıyla “المؤتلف والمختلف”²² şeklinde bir hadis istilâhu da ortaya çıkmıştır.

Tashîf: Öncelikle bu kelime sözlük/lügat anlamı itibarıyla “ مأخوذة من النقل عن الصحيفة – sahfeden nakletmek” terkibinden alınmıştır. Yani kelimenin sülâsî mastarı “الصحف” es-Sahf’tır. Istilâhî olarak ise: Bir şeyi yazanının muradının hilafına ya da o şeyin istilâhının hilafına okumaktır.²³ Diğer bir tarife göre: İster nokta ister hareke değiştirmek suretiyle olsun, kitap ve sahife okurken hata yapmak anlamındadır.²⁴ İlk dönem âlimlerine göre ise: Hadiste yapılan nokta, hareke veya harf yanlışı anlamındadır.²⁵ İbn Hacer’e (ö. 852/1449) göre: Lafzın hat olarak şekli değişmeksizin harf ve hareketlerde meydana gelen değişikliklerdir. Fakat İbn Hacer, daha sonra şöyle bir ayrıma giderek “ eğer değişiklik noktada olursa tashîf, şekilde yani hareke ve sükûnda olursa bu tahriftir” demiştir.²⁶

Lahn: Kişinin, “Arap dilinde söz dizimini ifade eden nahvi bilmediği için kelimeyi yanlış şekilde kullanması” manasında bir terimdir.²⁷ Bu tanımda ön plana çıkan özellik nahiv ilminin kurallarını ihlal etmekten kaynaklanan hata olduğudur. İlim tahsil edenlerin, ciddi sonuçları olan bu tür hataya düşmemesi

²⁰ Hatîb, *el-Cami’*, 1/269; Sem’ânî, Abdülkerim b. Muhammed, *Edebü’l-İmlâ ve’l-İstîmlâ*, thk. Max Weissweiler (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmî, 1401/1981), 172.

²¹ Sehâvî, Şemseddin, *Fethu’l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti’l-hadîs li’l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1424/2003), 4/229; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti’l-fiker*, thk. Nureddin Itr (Dımaşk: Matbaatü’s-Sabâh, 1421/2000), 130; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti’l-fiker fi mustalahâti ehli’l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Hüseyin Nizâr Temîm (Lübnan: Dârü’l-Erkam, 1431/2010), 699.

²² İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, thk. Nureddin Itr (Beyrut: Dârü’l-Fikri’l-Muâsır, 1406/1986), 344.

²³ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, thk. Heyet (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1403/1982), 59.

²⁴ Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi ulûm ve mustalahi’l-hadîs* (Kahire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1431/2010), 478.

²⁵ Aydınlı, *Hadis Istilahları*, 308.

²⁶ Ebû Şühbe, *el-Vasît*, 478-479.

²⁷ M. Yaşar Kandemir, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/56-57.

için, Arapça kelime yapısıyla alakalı sarf ve cümle yapısıyla alakalı nahiv gibi temel Arapça dil bilgisi kurallarını öğrenmesi gerekmektedir.

2. Tashîfin Önemi, Sebepleri ve Kısımları

Hadislerin nakli sırasında i'râbı tam manasıyla bilememek, yazımda yanlış yapmak ya da anlayışta yanılğı anlamına gelen tashîf, daha çok sahâbe devrinden sonra, noktalama işaretlerinin henüz yerleşmediği dönemlerde ve hadisleri kitaptan yazarak nakleden kişilerde görülmekteydi. Yani hadisler içerisinde, yazılıp rivayet sırasında itina ile incelenmeye çalışılırken dikkatten kaçmış ve bu sebeple hatalı olarak sahifelere yazılanlar olmuştur. Bu nedenle biz de bu başlık altında bunun önemini ve sebeplerinin neler olabileceği üzerinde durmak ve bunları sırasıyla izah etmek istiyoruz.

2.1. Tashîfin sebeplerinden biri hadisleri kitaplardan/sahifelerden yazmaktır.

Dilin bütün ince ayrıntılarına sahip olunamadığı durumlarda tahrif ve tashîften korunmak mümkün olmamış ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) de ifade ettiği gibi, bazı âlimler, tashîfin hemen her çeşidine düşmüşlerdir. Ancak diğer âlimler, bu duruma düşenlere, hata yaptı diye toptancı bir yaklaşım sergilemeyip hatanın nispetine göre muamele etmişlerdir. Nitekim az tashîf affedilirken, çok olanı kötülenip ayıplanmıştır. Zira tashîfin çok olması râvinin hıfz ve zabt sıfatlarını ihlal ettiği için cerh ve tadil âlimleri tarafından yerilip zemmedilmelerine sebep olabilmektedir. Bu duruma düşmek genellikle hadisleri sahife ve kitaplardan alanlar ve onları arz edecekleri bir hocaları/şeyhleri bulunmayanlar için söz konusudur.²⁸ Dolayısıyla tashîften korunmanın yollarından biri de ilmi/hadisi şeyhin ağzından duymak ve zabt etmektir. Aksi takdirde bundan mahrum olanların, tahrif ve tebdile düşmekten kurtulmaları zor olacaktır.²⁹ Nitekim bu hususta, Süyûtî (ö. 911/1505), *Elfiyye'*sinde: *وَأَخَذَ مِنَ الْأَفْوَاهِ لَا مِنَ الْكُتُبِ*, "ilmi âlimlerin ağzından duyarak al, kitaplardan değil"³⁰ diyerek konunun önemine ve ilim öğrenmede hocanın tartışılmaz konumuna işaret etmiştir. Öte yandan hadis imamları da hadisleri, hocadan işitme (semâ) ve hocaya okuma (kırâat) yollarından biriyle değil de, buldukları hadis sahifelerinden rivayet edenlerden yani sahafilerden hadis alınmaz diyerek,³¹ şifahen; semâ ve kırâat yoluyla ilim alışverişinin önemini vurgulamışlardır. Âmidî (ö. 631/1233) ise kitabet yoluyla alınan bilginin tashîf ve galata düşmeye daha yakın olduğuna işaret ederek şöyle demiştir: "İki rivayetten biri semâ yoluyla diğeri de kitabet yoluyla gelse, semâ"

²⁸ Ebû Şühbe, *el-Vasîf*, 481-482.

²⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 218.

³⁰ Süyûtî, *Elfiyyetü's-Süyûtî fi ilmi'l-hadîs* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.) 83.

³¹ Nurettin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs* (Dımaşk: Dârü'l-Fiker, 1401/1981), 446.

tarikiyle gelen daha üstündür, zira bu yol tashîf ve galata düşmekten daha uzaktır.”³² Dolayısıyla tashife düşmemenin yollarından birisi de kitabet tarikiyle alınan ilimler konusunda tedbiri elden bırakmamaktır.

Hadislerin naklinden önce yani ilk yazıldığında kitapta hata olabileceği gibi ondan nakil için yazarken de hata yapılmış olabilir. Bu hataları düzeltme imkânı olmadığına ise, sonraki nesillere tashîfli olarak aktarılmış olacaktır. Bunlar hatalı olduğunu bilmeden yapılan nakillerdir. Fakat bir de hadis rivayetinde harf, hareke ve nokta gibi yanlışlar tespit edilmesine rağmen o hataları düzeltmeden olduğu gibi rivayet edilmesi gerektiğini söyleyenler olmuştur.³³ Irâkî (ö. 806/1404) *Elfiyye*'sinde bu gibilerine şu şekilde işaret eder: “وَأِنْ أَتَى فِي الْأَصْلِ لَحْنٌ أَوْ خَطَأٌ ... فَقِيلَ: يُرْوَى كَيْفَ جَاءَ عَطَاً” Yani bir lahin ve tahrifli karşılaştığı zaman onu olduğu gibi hatasıyla rivayet etmek gerekir diyenler olmuştur.³⁴ Nitekim İbn Sîrîn (ö. 110/729) ve Abdullah b. Sehbera el-Ezdî (ö. 62/682), lahn ve tahrîf bulunan bir hadisin tashihine karşı çıkarak, lahn ve tahrîfli şekliyle nakledilmesi gerektiğini söylemişlerdir.³⁵ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), İbn Sîrîn'in hatası tespit edilen rivayetin düzeltilmeden nakli hususundaki bu tavrı hakkında, lâfzî rivayet konusunda ifrata düşmüştür der. Nitekim Evzâî (ö. 157/774) ve İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) gibileri, kendisinde lahn ve tahrîf bulunan rivayetlerin hatalarının tashih edilmek suretiyle doğru bir şekilde nakledilmesi gerektiğini söylemişlerdir.³⁶ Irâkî de “وَهُوَ الْأَرْجَحُ” diyerek, doğru olup tercih edilenin, değiştirip düzelterek rivayet etmek olduğunu söylemiştir.³⁷

Hatta Evzâî ve İbnü'l-Mübârek, yazdıklarında dilbilgisi kurallarına aykırı bir durum tespit ettikleri zaman, onları tashih edecek kişilere arz ederler yahut bu konuda uzman kişilere sorulmasını isterlerdi.³⁸ İbn Hanbel'in ise, ciddi bir hata ile karşılaştığında onu değiştirdiği, ancak karşılaştığı lahn çok önemli değilse,

³² Âmidî, Seyfeddin, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1402/1982), 4/334; Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fî't-teşrî'l-İslâmî* (Kahire: Dârü's-Selâm, 1433/2012), 1/304.

³³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 327.

³⁴ Irâkî, Zeynüddîn, *Elfiyye*, thk. Arap Dâ'iz el-Firyâtî (Riyad: Mektebetü Dârü'l-Minhâc, 1428/2007), 150.

³⁵ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik*, thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi (Medine: Mektebetü'l-İman, 1407/1987), 1/472.

³⁶ Râmihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Fiker, 1404/1983), 540; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 218.

³⁷ Irâkî, *Elfiyye*, 150; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Firyâbî (Riyad: Dâru Taybe, 1422/2001), 1/542-543.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986), 242, 255.

olduğu gibi bıraktığı zikredilir.³⁹ Bu konuda Vekî ise şöyle der: Allah, hadis için bir kısım insanlar yarattığı gibi tashîfi düzeltmek için de başka insanlar yaratmıştır.⁴⁰ İbn Hazm (ö. 456/1064) ise, rivayetler içerisinde nahiv kaidelerine aykırı bir şekilde nakledilen kelimeleri düzeltmenin vacip olduğunu söylemektedir.⁴¹ Dolayısıyla âlimler içerisinde, tespit edilen hataların mutlaka düzeltilmesi gerektiğini savunanların yanında, hataları olduğu hal üzere bırakmanın gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Hatta bir de, hatanın ciddiyetini, büyüklüğünü dikkate alarak hareket edenler olmuştur. Yani Arap dili kaidelerine aykırı olup manayı bozan hatanın düzeltilmesi gerektiğini,⁴² manayı bozmayan hataların ise olduğu gibi bırakılabileceği görüşünde olanlar bulunmaktadır.

2.2. Tashîfin ikinci sebebi Arap dilini tam olarak bilememektir.

Dinî metinleri doğru bir şekilde okuyup anlamak için o metnin dilini bilmenin lüzumunda şüphe yoktur. Buradan hareketle bu dilin önemli olduğuna dikkat çeken Süyûtî, *Elfiyye* isimli eserinde bu hususa şu şekilde dikkat çekmiştir: **وَلْيَحْذَرِ اللَّحَّانَ وَالْمُصَحِّفَا ... عَلَى حَدِيثِهِ بِأَنْ يُحَرِّفَا - فَيَدْخُلَا فِي قَوْلِهِ: مَنْ كَذَبَا ... فَحَقُّ النَّحْوِ عَلَى مَنْ طَلَبَا** "Tahrif yaparak Hadislerinde lahin ve tashif yapanlar sakınsınlar! Yoksa Peygamber'in (s.a.v.) "kim bilerek benim adıma yalan uydurursa..."⁴³ hadisinin mefhumuna dâhil olur. Öyleyse ilim talibinin nahiv ilmini öğrenmesi lazımdır..."⁴⁴ Asmaî (ö. 216/831) de: "İlim talibi için en çok korktuğum şey, nahiv kaidelerini bilmeyerek hata yapıp, Peygamber'in (s.a.v.): "Kim bilerek benim adıma yalan uydurursa..."⁴⁵ hadisi kapsamına dâhil olmasıdır. Eğer sen Resûlullah'tan hadis rivayet eder ve bunda da hata yaparsan, onun adına yalan uydurmuş olursun" der.⁴⁶ Bu nedenle hadis rivayet edecek bir râvînin, dil kaynaklı hatalara düşmemesi için öncelikle sarf, nahiv, iştikâk, beyân, bedî', meânî ve vaz' vb. gibi dallara ayrılan Arap dili ve belâgatine hâkim olması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu manada, hadisleri hatalı bir şekilde irad etmiş olması düşünülemez. Nitekim bir kişi A'meş'e (ö. 148/765), "İbn Sîrîn dil açısından hatalı olduğunu bildiği bir hadisi değiştirmeden olduğu gibi rivayet ediyor" dediğinde, A'meş ona: "İbn Sîrîn yanlış yapabilir, ancak sen bilmelisin ki Resûlullah yanlış yapmaz. Bundan dolayı hatalı nakledilmiş bir rivayet işittiğinde onun hatasını düzelt" demiştir. Bu

³⁹ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-halâ'ik*, 1/473.

⁴⁰ Bukâî, Burhanettin, *en-Nüketi'l-vefiyye bi mâ fi şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yâsin el-Fahl (Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007), 2/228.

⁴¹ Babanzâde Ahmed Naim, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi* (İstanbul: 1347/1928), 1/461.

⁴² Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuhû* (Beyrut: Dârü'l-İlim, 1404/1984), 1/83.

⁴³ Buhârî, "İlim", 38 (No. 110).

⁴⁴ İbnü'l-Aynî, *Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 253; Süyûtî, *Elfiyye*, 83.

⁴⁵ Buhârî, "İlim", 38 (No. 110).

⁴⁶ Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, 3/159.

konuda hassas davranan âlimler, duydukları bir rivayetteki i'râb hatasını hemen düzeltme yoluna başvurmuşlardır.⁴⁷

Hadis rivayeti konusunda hataya düşmemek için Evzâî ve İbnü'l-Mübârek'in dil alanında uzman âlimlerin yanına gidip, hadis metinlerinin i'râblarıyla alakalı onlardan yardım aldıklarını zikretmiştik.⁴⁸ Aynı şekilde Affân b. Müslim'in (ö. 220/835) de, hadislerin i'râbını tespit etmeleri için Ahfeş el-Evsat'a (ö. 215/830) ya da nahiv âlimlerine gittiği nakledilmektedir. Öte yandan Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ise: "Kesin olarak bilemeyip anlayamadığımız bir harfle karşılaştığımız zaman o harfi arkadaşlarımıza sorarak öğrenir ve ondan sonra yazardık" demiştir.⁴⁹ Nadr b. Şümeyl (ö. 204/820) ise şöyle der: "Avf b. Cemîle (ö. 146/764) hadis'te çok hata yapardı. Bu nedenle ben de sizler için onun hadislerine güzel elbise giydirdim".⁵⁰ Hatalı rivayet edilen hadislere güzel elbise giydirmek demek, onları nahiv ilmine göre düzeltmek, doğru i'râbını vermek demektir. Harflerde meydana gelme ihtimali olan yanlışlara düşmeme hususunda ikaz mahiyetinde Muâviye b. Ebû Süfyân'nın (ö. 60/680) kâtabi Muhammed b. Ubeyd b. Evs el-Gassânî ise şunları söylemiştir: "Muâviye'nin yanında kitap yazarken o bana şunları söylerdi: 'Yazarken kitabımı süsle ey Ubeyd! Çünkü ben de Resûlullah'ın huzurunda yazı yazardım ve onları süslerdim'. Muâviye'ye sordum: Ey müminlerin emiri! Yazının süsü nedir? Muâviye de, 'Her harfinin noktasını vermendir' dedi".⁵¹ Bu konunun önemi noktasında şunları da söylemek istiyoruz. Bir müellifin kitabındaki hadislerin noktalı olmayışı, o dönemin âlimlerinin dikkatinden kaçmamış, ayrıca bu bir noksanlık olarak görülmüş ve söz konusu müellifinin zemmedilmesine sebep olmuştur. Nitekim kendisine sorulan biri hakkında Ebû Nuaym (ö. 430/1038), "Hani şu kitabında noktalama işaretleri olmayan adam mı"? diyerek, bu noksanlığa dikkat çekmiştir.⁵² Aynı şekilde Ebü'l-Velîd'in (ö. 227/842) rivayet açısından sika olup olmadığını soranlara, İbn Hanbel şu şekilde cevap vermiştir: "Hayır, o sika biri değildir, zira onun kitabında hareke de nokta da yoktur. Ancak o, Şu'be'nin (ö. 160/776) hadislerinde mütihazdır."⁵³

⁴⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, 194-195.

⁴⁸ Hatîb, *el-Kifâye*, 242, 255.

⁴⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, 71.

⁵⁰ Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen* (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1438/2017), 1/254; Hatîb, *el-Kifâye*, 196.

⁵¹ İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Umravî (Beyrut: Dârü'l-Fiker, 1415/1995), 38/169; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ*, 171; Hatîb, *el-Câmi'*, 1/269.

⁵² Hatîb, *el-Kifâye*, 242.

⁵³ A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 182.

Yukarıda kısaca tariflerini verdiğimiz ve daha çok lafzın fizikî yapısında meydana gelen hatalarla alakalı kavramları, Arap dili alanından bakarak değerlendirecek olursak, bu hataların fesâhat ve belâgat kurallarını ihlal eden hatalar olduğunu söyleyebiliriz. Zira fesâhatin tanımı içerisinde ön plana çıkan şart, kelâmın, nahiv ve sarf kurallarına muhalefetten hâlî olmasıdır. Amacı, kelâmdan kastedilen manayı ifade etmede hatadan sakınmak olan belâgatın ise, muktazâ'i-hâl'e uygun olması gerekmektedir. Muktazâ'i-hâl'in de, ma'rife-nekre, mutlak-mukayyet, takdim-tehir, zikir-hazf, vasıl-fasıl, îcâz-itnâb-müsâvât gibi mahalleri vardır.⁵⁴ Dolayısıyla fasih olmayan yani nahiv ve sarf kurallarına uymayan bir kelâmın belîğ olması yani manasının doğru aktarılması ve anlaşılması düşünülemez. Hadislerin menbaı olan Resûlullah (s.a.v.) ise Arapların en fasihi olup belâgat yönünden en veciz ifadeleri kullandığı kabul edilerek 'cevâmiu'l-kelim' vasfıyla vasıflandırılmıştır.

Dolayısıyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayette bulanacak râvinin de, ister lafız isterse de mâna olarak, kişiyi hataya düşürecek durumları iyi bilmesi ve bunlara karşı tedbirli olması gerekmektedir. Bu manada en önemli tedbir ise dildir. Çünkü dil kişilerin maksatlarını anlatmak ve anlamak için kullandıkları en önemli iletişim aracıdır. Hadisler ise bizim, Hz. Peygamber ile iletişim kurup maksadını anlamamızı sağlayan rivayet ve uygulamalardır. Dolayısıyla maksadın doğru anlaşılabilmesi için aracın yani dilin bilgilerine, güzellik ve sanatlarına sahip olunması gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), Arap dilini bütün yönleriyle hem günlük konuşmalarında hem de tebliğ mahiyetindeki hitaplarında kullanmıştır. Bununla da kalmayıp dilini düzeltene Allah merhamet etsin diyerek duada bulunmak suretiyle teşvikte bulunmuştur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644), ok atan bir topluluğa uğrayıp "ne kadar da kötü atıyorsunuz" dediğinde, onlar, Ey mü'minlerin emiri! "Biz daha bunu öğrenme safhasında olan kişileriz" manasında "إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ" diyerek, "مُتَعَلِّمِينَ" kelimesinin i'râbında hata etmişlerdi. Hz. Ömer ise: "İ'râbtaki hatanız atıştaki hatanızdan daha büyüktür. (Yani dil konusundaki hatalarınızı düzeltmeye bakın!) Nitekim ben, Resûlullah'ın (s.a.v.), dilini düzelden adama Allah merhamet etsin dediğini işittim"⁵⁵ diyerek konunun önemine dikkat çekmiştir. Yine bu manada Vekî' (ö. 197/812) şöyle der: "A'meş'e hadis öğrenmeye gittiğimde, bazen lahn yapardım; i'râbta hata ederdim". O zaman A'meş bana derdi ki: "Ey Ebû Süfyân! Sana hadisten daha önce lazım olan bir şeyi terk etmişin". Ben de, "Hadisten daha öncelikli olan şey de nedir? Ey Ebû Muhammed!" dediğimde, O, "Nahivdir" derdi. Ve bana önce nahvi yazdırır

⁵⁴ Hatîb ed-Dımaşkî, *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâga* (Beirut: Dârü'l-Ceyl, 1431/2010), 1/21-43.

⁵⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *Şu'ubü'l-îmân* (Bombay: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 3/210-211.

öğretirdi, sonra hadisleri.⁵⁶ Arap dilinin önemine dikkat çeken Şa'bî (ö. 104/722) ise: "İlimler içerisinde nahiv, yemekte tuz gibidir, ondan müstağni olunamaz" der.⁵⁷ Dolayısıyla metni doğru bir şekilde okuyup, maksadını anlamak için, öncelikle onun dilini güzelce öğrenmek gerekmektedir.

Genel manada ilmi sonraki nesillere aktarma merhalesinde vuku bulan tashîf, bazı âlimlerin Kur'ân okuyuşlarında da görülmüştür. Örneğin Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/853), arkadaşlarına Yûsuf 12/70. âyetini "جَعَلَ السَّفِينَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ" – ceale's-seffinete" şeklinde okuyunca, ona: "جَعَلَ السَّقَايَةَ – ceale's-sikâyete" olmalı dediklerinde, O şöyle cevap vermiştir: Ben ve kardeşim Ebû Bekir (ö. 235/849), Âsım (ö. 127/745) kıraati üzere okumuyoruz. Yine "أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ" âyetinin başında geçen "أَلَمْ – e-lem"; istifham hemzesiyle fi'li muzâriyi cezmeden edatlardan olan "lem"i, Bakara sûresinin başında geçen hurûf-ı mukattaa gibi yani "ألف لام ميم – elif lâ mîm" şeklinde okuyarak tashîf yapanlar da olmuştur.⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), muhaddisler içerisinde Osman b. Ebî Şeybe kadar Kur'ân'da çok tashîf yapan kimse anlatılmamıştır der. Onun yaptığı tashîflere örnek olarak ise şunları zikreder. Bakara sûresi 2/265. âyetinin "فَإِنْ لَمْ يَصْبُهَا وَأَبَى فُطِّلْ" kısmında geçen "فُطِّلْ" kelimesini, "فُطِّلْ" şeklinde okuyarak tashîf yapmıştır. Yine Mâide sûresi 5/4. âyette "وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ" şeklinde gelen "الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ" yerine, "الْخَوَارِجِ مُكَلِّبِينَ" okumuştur. Şuarâ sûresinde geçen "وَإِذَا بَطَّاسِيمٌ بَطَّاسِيمٌ خَبَّازِينَ" şeklindeki 26/130. ayeti ise "وَإِذَا بَطَّاسِيمٌ بَطَّاسِيمٌ خَبَّازِينَ" şeklinde tashîfli olarak okumuştur. Yine Hadîd sûresinde "بِسُورٍ لَهُ بَابٌ" şeklinde geçen 57/13. ayeti de "فَضْرِبْ بَيْتَهُمْ بِسُورٍ لَهُ نَابٌ" şeklinde okumuştur. Bu son örnekteki okuyuşunun yanlış olup doğrusunun, "بِسُورٍ لَهُ بَابٌ" şeklinde olduğunu söyleyenlere ise, cevaben: Ben Hamza b. Habîb'in (ö. 156/773) kıraatiyle okumuyorum, zira onun kıraati bize göre bid'attir demiştir.⁵⁹

Görüldüğü gibi temelde harf, hareke ve noktada meydana gelen hatalardan müteşekkil tashîf, hadislerin dışında zamanla Kur'ân okuyuşlarında da görülmüştür. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olmaya başladığı ilk zamandan beri yazılmasından ve çoğunlukla hafızlar tarafından ezberlenerek nakledilmesinden dolayı, bu gibi okuyuş hataları çok nadir görülmüştür. Bu son örneklerde zikrettiğimiz İbn Ebî Şeybe'nin, birçok meşhur muhaddisin güvenini kazanmış ve sika, me'mûn, sadûk gibi vasıflarla değerlendirilmiş olmasına rağmen, tashîflerinin çokluğu sebebiyle farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Kimileri onun, Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bilmediğinden bu tür

⁵⁶ Hatîb, *el-Câmi'*, 2/24.

⁵⁷ Hatîb, *el-Câmi'*, 2/28.

⁵⁸ Süyûtî, *Tedrîb*, 2/651.

⁵⁹ Hatîb, *el-Câmi'*, 1/298-299.

tashîfe düştüğünü, kimileri ise dil sürçmesi sebebiyle hata ettiğini söylemişlerdir. Hatta onun şakacı bir yapıya sahip olduğu ve dolayısıyla bu gibi hatalarının da şaka sayılması gerektiğini ileri sürünler dahi olmuştur.⁶⁰

Bu örneklerden, ilim talibinin dil ve lügat konusunda yeterli bilgiye sahip olması gerektiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Aksi takdirde yanlış okumalar ihtilafa ve yanlış hükümlere, neticede ise yanlış uygulamalara yol açabilmektedir. Nitekim Kâdî İyâz (ö. 544/1149): “İ’râbtaki ihtilaf sebebiyle âlimler arasında hilâf çıkmıştır”⁶¹ der. Bu konu sadece Arap dilinin zâhirî kurallarına sahip olmakla alakalı değildir. Ayrıca anlam bilgisini de içermektedir. Haddizatında bir kelime, ya da kelimenin harf ve noktasındaki değişiklikler çok büyük sıkıntılara, anlam kaymalarına neden olabilir. Nitekim Fuzûlî (ö. 963/1556), “Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin / Ki fesâd-ı rakamı sûrumuzu şûr eylesin / Kâh bir harf sukûtuyla kılar nâdir-i nâr / Kâh bir nokta kusûruyla gözü kör eylesin” der. Fuzûlî’nin bu kıtasında belirttiği gibi “sûr” (سور: düğün) kelimesi noktalı yazıldığında “şûr” (شور: karışıklık) anlamına gelir; “göz” ise (كوز) noktasız yazıldığında “kör” (كور) olur.⁶² Bundan esinlenip bu hususun önemini veciz bir şekilde ifade etmek isteyenler, “bir noktanın yokluğu ‘göz-köz’ ü ‘kör - كور’ eder!”⁶³ demişlerdir.

2.3. Tashîfin bir sebebi de manayı tam olarak anlayamamaktır.

Yani sadece harf, hareke ve nokta gibi şekilsel olarak yanlış okumalar değil, Arap dili belâgatının ilm’i-beyân kapsamında teşbih, hakikat, mecaz, kinaye gibi hatta âm ve hâs vb. lafızların doğru anlaşılabilmesi sebebiyle manada yapılan tashîftir. Bunlar her ne kadar doğrudan dil kaynaklı hata olmasa da, dolaylı olarak dili, kelamı yanlış anlamadan kaynaklanan ve bu kapsamda değerlendirilebilecek hatalardandır. Örneğin, Ümmü Atıyye’nin (ö. 70/689) rivayet ettiği Buhârî’de (ö. 256/870) geçen bir hadiste o şöyle der: “Resûlüllah’ın, ‘Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamamız’⁶⁴ manasındaki ayeti bize okuması üzerine ona biat ettik. Ve ayrıca bize, ölünün arkasından feryat ederek ağlamamızı da yasakladı.”⁶⁵

⁶⁰ Selman Başaran, “İbn Ebû Şeybe, Ebü’l-Hasen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/444.

⁶¹ Kâdî İyâz, *el-İlmâ’ ilâ ma’rifeti usûli’r-rivâyeti ve takyîdi’s-semâ’*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dârü’t-Türâs, 1390/1970), 136-137.

⁶² Emrullah İşler, “Tashîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/128-129.

⁶³ Kadir Paksoy, “Hadiste Tashîf –Lafız ve Anlam Hataları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/1 (Şubat 2004), 98.

⁶⁴ el-Mümtehine 60/12.

⁶⁵ Müslümanlığa yeni giren kadınlardan ağıtçılık yapmayacaklarına dair söz alınmıştı. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnâûd vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1422/2001), 34/394 (No. 20797).

*Biat sırasında bir kadın elini çekti...*⁶⁶ Bu hadiste geçen, “فَقَبِضَتْ امْرَأَةً يَدَهَا” - *Bir kadın elini çekti*” ifadesinden, Rasûlüllah biat sırasında kadınlarla musâhafa yapıyordu da, kadın elini çekti manası çıkarılmamalıdır. Çünkü Hz. Âişe (ö. 58/678), biat esnasında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) elinin eşleri hariç hiçbir kadının eline değmediğini, kadınlardan sadece sözlü biat aldığını⁶⁷ açıkça beyan etmiştir. Bu takdirde biat sırasında ifade edilen “el çekmekten” maksat, “biat etmekten çekinmek ya da kabul etmeyi geciktirmektir.”⁶⁸ Nitekim hadisin devamında söz konusu kadın, Hz. Peygamber’e (s.a.v.), bir kadın (ölülere ağıtçılık yapmamda) bana yardımcı olmuştu ben de ona yardımcı olmak istiyorum dedi. Peygamber (s.a.v.) de bir şey demedi. Sonra o kadın (bahsettiği diğer kadına yardım etmek için) gitti, daha sonra döndü ve biat etti. Bundan anlaşıldığına göre, hadiste geçen *el çekmekle* kastedilen *biatten çekinmek*, o anda biat etmekten çekinmektir. Nitekim o kadın daha sonra biat etmiştir. Kısaca bu hadiste geçen “فَقَبِضَتْ امْرَأَةً يَدَهَا” - *Bir kadın elini çekti*” ifadesi mecâzî bir ifade olup hakikat olması düşünülemez.⁶⁹ Dolayısıyla bu ibarede hakiki mananın mahzurlu olup, mecaza gidilmesi gerektiğini bu alanda bilgisi olup dilin inceliklerine vakıf olanlar anlayabilirler. Öte yandan bu hususta, kadınların biat sırasında dokunmadan ellerini uzatarak işaret etmiş olmaları ve hakikaten ellerini çekmelerinin de muhtemel olduğunu söyleyenler⁷⁰ olmuştur. Bu takdirde ise zaten musâfaha etmedikleri açık bir şekilde bilindiği için, konumuzla alakalı hususa örnek olmayacaktır. Sonuç olarak burada da görüldüğü üzere, Arap diliyle alakalı kuralları ve özellikleri bilmek ve onunla ifade/telaffuz edilen lafızdan kastedilen hükmün ne olduğunu anlamak, hükmün sıhhati için azamî derecede önemlidir.

2.4. Tashîfin sebeplerinden bir diğeri ise vehm’dir.

Hadis ilminde vehm: Râvî’nin hadisi zanla yani tereddütlü olarak rivayet etmesi anlamındadır.⁷¹ Bu nedenle râvînin her hangi bir kasıt söz konusu olmadan hata yapması anlamına gelen vehmin sonucunda ortaya çıkan yanlış, aynı zamanda hadislerin kitabet ve hıfzı esnasında ortaya çıkan ziyade, noksan

⁶⁶ Buhârî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 68 (No. 4610).

⁶⁷ Buhârî, “Şürût”, 58 (No. 2564).

⁶⁸ Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim, *el-Lâmi’u’s-sabîh bi-şerhi’l-Câmi’i’s-sahîh*, thk. Nureddîn Tâlib vd. (Suriye: Dârü’n-Nevâdir, 1433/2012), 12/487.

⁶⁹ İbnü’l-Mülakkın, *et-Tevezîh li-şerhi’l-Câmi’i’s-sahîh*, thk. Dârü’l-Felâh (Dımaşk: Dârü’n-Nevâdir, 1429/2008), 23/386; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 147.

⁷⁰ İbn Hacer, *el-Askalânî, Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1379/1959), 13/204.

⁷¹ Aydınlı, *Hadis İstılahları*, 329.

tahrif, tağyir ve tashîfi de içermektedir.⁷² Çünkü bunlar da tereddüdün neticesidir.

Senedde meydana gelen vehim kaynaklı tashîfin ne büyük hataya sebep olduğunu şu örnekte açıkça görebiliriz. Muhammed b. Kâsım Ebü'l-Ayna' (ö. 282/895) şöyle der: "Bazı gafil muhaddislerin meclisinde hazır bulunurken, kutsî bir hadisin (عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ جَبْرِيلَ، عَنِ اللَّهِ، عَنْ رَجُلٍ) - Resûlullah-Cibrîl-Allah-Bir adam) şeklinde senedle nakline şahit oldum. Hadisi rivayet edene: "Kimmiş bu, Allah'ın kendisinden rivayette bulunduğu adam/kişi?" diye sordum ve bu senedde tashîf vardır, doğru şekli ise, (عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ جَبْرِيلَ، عَنِ اللَّهِ، عَنْ رَجُلٍ) şeklindedir dedim.⁷³ Yani kutsî hadisin senedinde geçen "azze ve celle" lafızları, vehim sebebiyle "an racülin" şeklinde okunarak böyle bir tashife, hataya düşülmüştür.⁷⁴ Zira vehm, bazen râvînin hem senedde hem de metinde tashîf ya da tahrife düşmesine de neden olabilmektedir. Ayrıca senedinde inkita' bulunan yani mürsel ve munkatî' bir hadisi mevsûl bir şekilde ya da mevsûl bir hadisi mürsel bir şekilde rivayet etmek yahut bir hadisi başka bir hadise katmak da vehmin sonucudur.⁷⁵ Dolayısıyla buraya kadar olan bölümlerde tashîfin, hadisleri sahifelerden/kitaplardan yazmak, Arap dilini tam olarak bilememek, metnin manasını tam olarak anlayamamak ve vehim gibi dört önemli sebebi olduğunu görmüş olduk. Kısım olarak ise tashîf, metinde ve senedde olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi, görmede ve duymada diye de ikiye ayrılır. Bir başka taksime göre ise lafızda meydana gelen ve manada meydana gelen tashîftir. Dolayısıyla tashîfin altı kısım olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁶ 77 'عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عَامِرٍ' in 'عَنْ رَجَاءِ بْنِ عَامِرٍ' ve 'عَنْ رَجَاءِ بْنِ عَامِرٍ' adının İbn Maîn (öl. 233/848) tarafından 'عَنْ رَجَاءِ بْنِ عَامِرٍ' şeklinde okunması senedde meydana gelen tashîf örneklerindedir. Bundan sonraki kısımlarda zikredeceğimiz örnekler ise metnin lafzında ya da manasında meydana gelen tashîf örnekleridir.

3. Harf ve Harekelerinin Değişmesiyle Meydana Gelen Tashîf Örnekleri

⁷² Bünyamin Erul, "Vehim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2012), 42/616-617.

⁷³ Hatîb, *el-Câmî*, 1/294.

⁷⁴ İrfan Zahitoğlu, *Etbâu't-Tâbiîn Döneminde Hadislerin Anlaşılmasındaki Farklılıklar ve Sebepleri* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 155-157.

⁷⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, 92.

⁷⁶ Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik*, 2/ 570; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 283.

⁷⁷ Efendioğlu, "Muharref", 31/4.

⁷⁸ Hatîb, *el-Faslü*, 2/951.

⁷⁹ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 89.

Örnek 1: İbn Lehîa'nın (ö. 174/790) Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) kendi kitabında bulunan bir hadisi o kitaptan rivayet esnasında yapmış olduğu tashîftir. Şöyle ki, Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) (ö. 45/665) Resûlullah hakkında, *اَحْتَجَرَ فِي الْمَسْجِدِ* "Resûlullah mescitte kendisine oda edindi", rivayetindeki "اَحْتَجَرَ" kelimesi, İbn Lehîa tarafından, *اَحْتَجَمَ فِي الْمَسْجِدِ* – *Rasûlullah mescitte hacamat yaptırdı*, şeklinde yani "اَحْتَجَرَ - İhtecera" kelimesinin son harfi olan "ra", "اَحْتَجَمَ - İhteceme" şeklinde "mim" harfiyle okunmak suretiyle tashîf yapılmıştır.⁸⁰ Dolayısıyla "Resûlullah mescitte kendisine oda edindi" manasında olan hadis, "Resûlullah mescitte hacamat yaptırdı" anlamına gelmiştir. Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) bu manada gelen rivayet Buhârî ve Müslim'in (ö. 261/875) *sahih*lerinde şu şekilde geçmektedir. *أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ حُجْرَةً فِي الْمَسْجِدِ مِنْ حَصِيرٍ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا لَيْلِي*... "Resûlullah mescitte kendisine hasırdan bir oda (yer) edindi ve geceleri orada namaz kılarıdı..."⁸¹ Konumuzla ilgili hadisin diğer rivayetleri dikkate alındığında İbn Lehîa'nın tashîf yaptığı çok açık bir şekilde görülmektedir.

Örnek 2: *مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ*⁸² "Kim Ramazan orucunu tutup peşinden Şevval'den de altı gün tutarsa senenin tamamını oruçlu geçirmiş gibi olur" hadisindeki, altı anlamına gelen "سِتًّا - sitten" kelimesinin, Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah b. Abbâs es-Sûlî (ö. 335/947) tarafından "شَيْئًا - şey'en" kelimeyle değiştirilmek suretiyle vaki olan tashîftir.⁸³ Hadis'te "...Şevval'den de altı gün tutarsa..." kısmı, tashîf sonrasında "...Şevval'den de bir şey tutarsa..." diyerek, yani sayı belirtilmeden mutlak manada oruç tutarsa anlamına dönüşmüştür.⁸⁴ Bazı yerde tek harfin, burada ise birden fazla harfin değişmesiyle meydana gelen bu ve benzeri yanlışlar neticesinde sadece rivayetler farklılık arz etmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda söz konusu hadisin şer'î bir delil olarak mesnet olduğu hüküm hususunda da İslâm âlimleri arasında bir takım ihtilaf ortaya çıkabilmektedir.⁸⁵ Ancak şunu da belirtmekte fayda var; hadislerde vaki olan tashîfler her zaman hadisin *sahih* ve *hasen* olmasını etkilemez. Çünkü

⁸⁰ Nevevî, *et-Takrîb*, 89; *İrşâdü tullâbi'l-hakâ'ik*, 2/568; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 280.

⁸¹ Buhârî, *"İ'tisâm"*, 99 (No. 6860); Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1374/1955), "*Salâtü'l-müsâfirîn*", 214 (No. 781).

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/515, 540 (No. 23533); Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avâd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998), "*Savm*", 6; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 4/315 (No. 7920); Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 1430/2009), 16/57 (No. 9097).

⁸³ Nevevî, *et-Takrîb*, 89; İbnü'l-Mülakkin, *el-Mukni' fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cudey' (Suudi Arabistan: Dâr Fevvâz, 1413/1992), 2/476; Süyûtî, *Tedrib*, 2/648.

⁸⁴ Süyûtî, *et-Tatrir fi't-tashîf* (Amman: Dâru'l-Fâiz, 1409/1988), 48.

⁸⁵ Zahitoğlu, *Etbâu't-Tâbiîn Döneminde Hadislerin Anlaşılmasındaki Farklılıklar*, 197.

musahhaf hadisin doğru şekliyle başka kaynaklarda geçtiği muhakkaktır.⁸⁶ Zira hadisin tashîfli olduğunu tespit etmenin tek yolu dil kurallarına uymaması değildir. Ayrıca onların hatalı olduklarını diğer sahih kaynaklarda geçen hadislere kıyas ederek de tespit edebiliriz.

Örnek 3: Hz. Âişe'den rivayet olunan, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kâhinlerden sorulduğu zaman onun verdiği cevapta geçen ve tavuk kesildiğinde çıkardığı sesi, gıdıklaması anlamına gelen⁸⁷ "قَرَّ الدَّجَاجَةَ" lafzının⁸⁸ Ebû Bekir el-İsmâilî (ö. 371/982) tarafından şişe sesi, şişe şingirtisi anlamına gelen "قَرَّ الرَّجَاجَةَ" şeklinde okunması da tashîfe örnektir.⁸⁹

Örnek 4: Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: النَّعْطُ،⁹⁰ "Dört şey Peygamberlerin sünnetlerindedir: Güzel koku sürünmek, evlenmek, misvak kullanmak ve hayâ" hadisindeki "الْحَيَاءُ" kelimesini kına anlamına gelen "الْحِنَاءُ" şeklinde okuyup kitaplarında bu şekilde tashîfli zikrederek ve bu hadisi delil göstermek suretiyle, kınanın da Peygamberlerin sünnetlerinden olduğunu söyleyenler olmuştur. Hâlbuki burada Peygamberlerin sünnetlerinden olan şeyin kına değil de hayâ olduğu üzerinde ittifak vardır.⁹¹

Örnek 5: Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) zikrettiği إِنَّهُ نَهَى أَنْ يُدْبِحَ الرَّجُلُ فِي الصَّلَاةِ, Peygamber (s.a.v.), kişinin namazda (rükûda) başını (sırtından daha aşağıya) eğmesini yasakladı hadisini,⁹² Leys (ö. 175/791) أَنَّهُ نَهَى أَنْ يُدْبِحَ الرَّجُلُ فِي الصَّلَاةِ كَمَا يُدْبِحُ الْحِمَارُ şeklinde zikretmiştir.⁹³ Yani başı eğmek anlamına gelen "يُدْبِحُ" kelimesi yerine, kesilmek/boğazlanmak anlamına gelen "يُدْبِحُ" kelimesini zikredilerek tashîf yapmıştır.

⁸⁶ Ebû Şühbe, *el-Vasît*, 483.

⁸⁷ Hattâbî, *A'lâmu'l-hadîs {şerhu Sahîhi'l-Buhârî}*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân (Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1409/1988), 3/2218.

⁸⁸ Buhârî, "Edeb", 81 (No. 5859); Müslim, "Selâm", 123 (No. 2228).

⁸⁹ Irâkî, Zeynüddin, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira*, thk. Abdüllatif el-Hümeym ve Mâhir Yasin Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmî, 1423/2002), 2/103; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 475; Süyûtî, *et-Tatrîf*, 68.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/ 554 (No. 23581); Tirmizî, "Nikâh", 9 (No. 1080).

⁹¹ Süyûtî, *et-Tatrîf*, 48.

⁹² Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, thk. Muhammed Abdü'l-Mu'îd Hân (Haydarabat: Matbaatü Dâirati'l-Maârifü'l-Osmânî,1383/1963), 2/274.

⁹³ Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avad Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1422/2001), 4/272.

Örnek 6: أَنَّهُ كَانَ يَسْتَحِبُّ الْغُسْلَ لِلْجُمُعَةِ وَالْعِيدَيْنِ⁹⁴ (Peygamber (s.a.v.), cuma ve bayramlarda gusletmeyi [yıkınmayı] sever)⁹⁵ hadisidir. Burada gusletmek, yıkanmak anlamına gelen “الغسل” kelimesinin noktası düşürülmek suretiyle, bal anlamına gelen “العسل” şekline dönüşmüştür. Dolayısıyla “يَسْتَحِبُّ الْعَسْلَ” şeklinde okunarak, balı sever anlamına gelmiştir.⁹⁶

Örnek 7: Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Ebû Hüreyre’ye hitaben söylediği: زُرْ غِيًّا تَزِدُّ زُرْعًا تَزِدُّ حِنًا⁹⁷ “Seyrek ziyaret et ki, sevgin artsın” anlamına gelen hadisini, “Ürünlerimiz kınaya dönüştü” şeklinde tashîfli zikredenler olmuştur. Bu ifadeyi ise şu şekilde izah etmişlerdir. Ekinlerinin zekâtını vermeyen bir topluluğunun bütün ürünleri kınaya dönüşmüştür.⁹⁸

Örnek 8: Câbir b. Abdullah’ın (ö. 78/697) (r.a.) naklettiği ve Müslim’de geçen مُبَى ب. كَأْبِ بْنِ رَمِي أَبِي يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَلَى أَخْلِهِ فَكَوَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ⁹⁹ “Übey b. Kâ’b’ın (ö. 33/654) (r.a.) kolunda bulunan bir damara, Hendek savaşında ok isabet etmişti de, Resûlullah okun isabet ettiği yeri dağlamıştı.” şeklindeki hadiste geçen “أَبِي - Übey” lafzını Gunder (ö. 193/809), “أَبِي - Ebî” şeklinde zikrederek tashîf yapmıştır. Hâlbuki hadiste zikredilen kişi Übey b. Kâ’b’dır (r.a.). Gunder’in naklettiği gibi “Ebî” şeklinde olduğunu düşünürsek ki o zaman ravi olan Câbir’in (r.a.) babası olması gerekir. O ise Hendek savaşından bir sene önce, Uhut’ta şehit olmuştur.¹⁰⁰ Bundan, Gunder’in, “أَبِي - Ebî” şeklinde okuyuşunun tashîfli olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekte doğru sonuca götüren tarih bilgisinin, bu ve benzeri hataların tespitinde önemi bir kez daha anlaşılmıştır.

Örnek 9: Bayram hutbesiyle alakalı Ebû Saîd el-Hudrî’nin (ö. 74/693) (r.a.) rivayet ettiği bir hadiste, Peygamber (s.a.v.) bayram günü evden çıkar, insanlara iki rekât namaz kıldırıp sonra selam verir ve hutbe için “فَيَقِفُ عَلَى رِجْلَيْهِ” - ayakları üzerinde durarak” oturan insanlara karşı döner: Sadaka verin! Sadaka

⁹⁴ İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr, *el-Musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1989), 1/501 (No. 5782).

⁹⁵ Bu rivayette geçen ve seviyordu anlamına gelen “يَسْتَحِبُّ” fiili, bazı kaynaklarda “يُسْتَحَبُّ” olarak, Cuma günü gusletmek müstehaptır anlamına gelecek şekilde geçmektedir. bk. Taberânî, *Mu’cemü’l-evsat*, thk. Ebû Muâz Târık b. İvezullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dârü’l-Haremeyn, 1415/1995), 2/348.

⁹⁶ İşler, “Tashîf”, 40/128-129.

⁹⁷ Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 4/268 (No. 2658); Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 4/ 21 (No. 3535).

⁹⁸ Süyûtî, *et-Tedrib*, 2/650.

⁹⁹ Müslim, “Selâm”, 74 (No. 2207).

¹⁰⁰ Subhî es-Sâlih, *Ulûmü’l-hadis*, 1/255.

verin! derdi...¹⁰¹ Bu hadiste geçen “عَلَى رِجْلَيْهِ - Ayakları üstünde” kısmını, “bineğinin üzerinde” anlamına gelen “عَلَى رِاحِلَتِهِ” şeklinde okuyup tashîf yapanlar olmuştur. Bu hadisle alakalı Sehâvî (ö. 902/1497) şöyle der: “Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mina’da bineği üzerinde hutbe irat ettiği olmuştur, fakat buradaki hadiste doğrusu, bineksiz bir şekilde insanlara hutbe okuduğudur. Dolayısıyla bu hadisi “عَلَى رِاحِلَتِهِ” şeklinde okuyup bineği üzerinde insanlara hutbe irad etti diyenler tashîf yapmışlardır.”¹⁰²

Örnek 10: *“Şüphe yok ki, kıyamet gününde bu resimlerin sahiplerine azap edilecek ve onlara, bu yaptıklarınıza hayat verin denilecektir.”*¹⁰³ Bu rivayetdeki “يُعَذَّبُونَ - azap edilecekler” anlamına gelen kelimenin bazı rivayetlerinde tashîf vaki olarak “يُدْعُونَ - çağrılacaklar” şeklinde yazıldığını Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*’sinde özel bir başlık altında zikretmektedir.¹⁰⁴ Bu hadisteki tashîf neticesinde hükmü asıl etkileyip değiştiren “يُدْعُونَ” lafzı aslında resim yapan kişilerin kıyamet gününde çağrılacağını ifade eder. Ancak bu çağırılma onların yapmış oldukları işlerinden dolayı azap göreceklerine delalet etmez. Fakat “يُعَذَّبُونَ - azap edilecekler” kelimesi ise çağrılacaklarına da delalet eder. Sonuç olarak tashîf, hem lafzın hem de mananın delaletinde tebdile neden olmuştur.

Örnek 11: Enes b. Mâlik’in (ö. 93/711) Hz. Peygamber’den (s.a.v.) merfû olarak rivayet ettiği, *فَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَكَانَ فِي قَلْبِهِ مِنَ الْخَيْرِ مَا يَزِنُ شَعِيرَةً، ثُمَّ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَكَانَ فِي قَلْبِهِ مِنَ الْخَيْرِ مَا يَزِنُ بُرَّةً، ثُمَّ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَكَانَ فِي قَلْبِهِ مِنَ الْخَيْرِ مَا يَزِنُ دُرَّةً* şeklindeki hadiste Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır.¹⁰⁵ *“Lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir arpa ağırlığıncaya hayır olan kişi cehennemden çıkar. Sonra, lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde bir buğday ağırlığıncaya hayır olan kişi cehennemden çıkar. Sonra, lâ ilâhe illallah diyen ve kalbinde zerre (yani küçük karınca) ağırlığıncaya hayır olan kişi cehennemden çıkar.”* Bu hadisin en sonunda geçen ve hadisin şerhinden anladığımız kadarıyla “küçük kırmızı karınca” anlamına gelen “دُرَّةً - zerreten” kelimesini, Şu’be, mısır anlamına gelen “دُرَّةً - züraten” şeklinde okuyarak tashîf yapmıştır.¹⁰⁶

Yukarıda verdiğimiz örneklerde kelimenin harekesi, noktası bazen de şeklinin değişmesiyle vaki olan tashîfler, mutlak surette mananın değişmesine neden olmuştur. Şayet kendisinde değişiklik meydana gelen hadis, ahkâm

¹⁰¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnâûd-Âdil Mürsid-Muhammed Kâmil Karabelli-Abdüllatif Hırzullah (Dimaşk: Dârü’r-Risâleti’l-Alemî, 1430/2009), “*İkâmetü’s-salât*”, 158 (No. 1288).

¹⁰² Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 4/63.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/479 (No. 24417).

¹⁰⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 246.

¹⁰⁵ Müslim, “*İman*”, 325 (No. 193).

¹⁰⁶ Müslim, “*İman*”, 325 (No. 193); Muhammed Emin el-Herârî, *el-Kevekbü’l-vehhâc Şerhu Sahih’i-Müslim b. Haccâc* (Cidde: Dârü’l-Minhâc, 1430/2009), 5/ 52-53.

hadislerinden ise, o zaman fikhî ihtilafların da sebebi olmuştur.¹⁰⁷ Dolayısıyla kelimeyi değiştirerek manayı etkileyen tashîf, fikhî hükmü de etkilemektedir.

4. Manayı Tam Olarak Anlayamamaktan Kaynaklanan Tashîf Örnekleri

Lafızlarla kastedilen manaların tam olarak anlaşılmasından kaynaklanan hataların da tashîf kabul edildiği söylenmektedir.¹⁰⁸ Aslında bu hatanın temel sebebinin de hadisleri kitap ve sahifelerden yazarak almaktan kaynaklandığını söylememiz mümkündür. Zira hadis, metin olarak elimizde var, fakat doğru bir şekilde birisinden işitilmemiş ve ne kastedildiği tam olarak anlaşılmamıştır. Bu nedenle, daha sonraki safhada yani hadisi nakil sırasında böyle bir hataya düşülmüş olmasını, ancak onu tam olarak anlayamamış olmakla izah edebiliriz. Bunun birçok örneği olmasına rağmen konuyu açıklamak açısından yeterli olacağı düşüncesiyle biz burada sadece beş tanesini zikretmekle yetineceğiz.

Örnek 1: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَتَّخَذَ الرَّوْحُ عَرْضًا “Resûlullah (s.a.v.), ruh taşıyan (canlı) şeylerin atış hedefi olarak kullanılmasını yasakladı”¹⁰⁹ hadisinin, ravi Abdülkuddûs (ö. 170/787) tarafından رُزْغَارٌ لِيَدْخُلَ عَلَيْهِ الرُّوحُ “Rasûlullah, rüzgâr geçişi için duvarda pencere açılmasını yasakladı” şeklinde değiştirilerek aktarılması, manayı yanlış anlamadan kaynaklanan tashîfe örnektir.¹¹⁰

Örnek 2: Bir gün Aneze kabilesinin lideri “biz şerefli bir kavimiz çünkü biz Aneze kabilesindeniz ve Resûlullah bize doğru namaz kıldı” der. Bu görüşe kail olmalarına sebep ise, Avn b. Ebû Cühayfe’nin (ö. 116/734) babasından rivayet ettiği, ... إِلَى عَتْرَةِ... أَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى إِلَى عَتْرَةِ... “Nebi (s.a.v.) (sütire edinme kastıyla)¹¹¹ bir mızrağa doğru yönelerek namaz kıldı”¹¹² rivayetinde geçen ve sütire edinmek için kullanılan ve mızrak anlamına gelen “Aneze”¹¹³ kelimesinden maksadın, kendi kabileleri olduğunu zannetmiş olmalarıdır.¹¹⁴ Yine İbn Ebû Hâtim’in (ö. 327/938) *İlel* isimli eserinde aktardığına göre, söz konusu rivayeti işiten

¹⁰⁷ Hadislerin farklı anlaşılmasının ve fikhî hükümlerin ihtilaflarının sebeplerinden birinin de Arap dili olduğu ve örnekleri için bk. Zahitoğlu, *Etbâu’t-Tâbîn Döneminde Hadislerin Anlaşılmasındaki Farklılıklar*, 194-198.

¹⁰⁸ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar*, 145.

¹⁰⁹ Müslim, “*Mukaddime*”, 1/25.

¹¹⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-mu’lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâil (Mısır: Dârü’l-Vefâ, 1419/1998), 1/152.

¹¹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, thk. Sa’d b. Abdullah el-Humeyd vd. (Riyad: Matâbiü’l-Humeydî, 1427/2006), 1/143.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/55 (No. 18761); İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 1/248 (No. 2847).

¹¹³ Seâlibî, Ebû Mansûr, *Fıkhü’l-lüga ve sirru’l-arabiyye*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: İhyâü’t-Türâs, 1423/2002), 174.

¹¹⁴ Irâkî, *Şerhu tebsira*, 2/106.

Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/866), Peygamberimizin, “Benî Aneze kabilesine yani o tarafa yönelerek namaz kıldığı” şeklinde anlamıştır. Bu nedenle Peygamberimizin bu hareketini kendi kabilesi olan Benî Aneze için bir üstünlük saymıştır.¹¹⁵ Bu yanlış sebebiyle yani hadisi tam olarak anlayamadığı için, onu başkalarına naklederken de hata yapmıştır ki, bu hata da tashîf olarak kabul edilmektedir.

Örnek 3: النهي عن التحليق يوم الجمعة قبل الصلاة, cuma günü namazdan önce tahlîk’den nehy olunmakla alakalı Amr b. Şuayb’ın (ö. 118/736) rivayet ettiği şu hadistir. “...Resûlullah (s.a.v.) cuma günü namazdan önce (tahlîk) halkalar halinde oturmayı yasaklamıştı”.¹¹⁶ Bu hadiste halkalar manasına gelen “حلق - hılak ya da “تحليق - tahlîk” kelimesini tıraş manasına gelen “halk” şeklinde “hâ” harfinin “fethası”, “lâm” harfinin “sükûnuyla” okuyarak, hem hareke değişimi, hem de yanlış anlamadan kaynaklı ve neticede dil ile alakalı bir hataya düşmüşlerdir. Bu hadisi yanlış anlamadan kaynaklı tashîf sebebiyle ise, cuma namazından önce yirmi sene saçını tıraş ettirmediğini söyleyenler dahi çıkmıştır.¹¹⁷

Örnek 4: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ فَنَاتٌ,¹¹⁸ Müttefekun aleyh olarak zikredilen ve “laf taşıyanın cennete giremeyeceğini” bildiren bu hadiste, laf taşıyan anlamında zikredilen “فَنَاتٌ”¹¹⁹ kelimesini, hayvan yemi olarak kullanılan bir otu “الفت”¹²⁰ satan kişi anlamında olan “فَنَاتٌ” manasında anlayanlar olmuştur. Bakıldığında söz konusu lafızların her ikisi de, (فَنَاتٌ) şekil olarak fa’âlün vezindedir. Ancak hadiste cennete giremeyecekleri kastedilen kişi anlamına gelen “فَنَاتٌ” lafız, sülâsi mücerredin birinci babından, gatte- yeguttü- gatten- gattâtün şeklinde tasrif edildiği üzere ism’i-fâil olup, yalan söylemek, ifsat etmek, gizlice laf dinlemek, muhbirlik yapmak ve söz taşımak anlamlarına gelmektedir. Hadisin anlamını yanlış anlayanların kullandıkları aynı vezindeki “فَنَاتٌ” ise, karada kendiliğinden biten ve ekilen çeşitleri olup hayvan yemi olarak kullanılan bir ot çeşidi anlamına gelen, gattetün isminden ism’i-mensuptur. İsm’i-mansûbun bu vezni, attâr, bakkâl, bezzâr gibi daha çok meslek erbabını ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla hadiste geçen “فَنَاتٌ” kelimesini yanlış anlama neticesinde, meslek olarak bu otu satan, bu işi yapanların cennete giremeyeceğini zannedenler olmuştur.¹²¹

¹¹⁵ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 281-282; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 1/143.

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/ 257 (No. 6676).

¹¹⁷ Sem’ânî, *Edebü’l-implâ*, 6/ 238; Irâkî, *Şerhu Tebsira*, 2/107; Ebû Şühbe, *el-Vasît*, 487.

¹¹⁸ Buhârî, “*Edeb*”, 81 (No. 5709); Müslim, “*İman*”, 170 (No. 105).

¹¹⁹ Ebû Bekir er-Râzî, Zeynüddin, *Muhtâru’s-sihâh* (Kahire: Dârü’l-Hadis, 1429/2008), 284; Ebû Ali el-Kâlî, *el-Maksûr ve’l-memdûd* (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1420/1999), 204.

¹²⁰ İbn Cinnî, *el-Munsif libn’i-Cinnî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Kadîm, 1373/1954), 368.

¹²¹ Ebû Şühbe, *el-Vasît*, 487.

Örnek 5: أصل كل داء البردة , “Her hastalığın aslı hazımsızlıktır”¹²² anlamındaki bu hadiste geçen “البردة - el-berade” kelimesi hazımsızlık, yani mideyi çok doldurmak anlamına gelmektedir.¹²³ Fakat bu kelimeyi soğuk anlamına gelen “البرد” şeklinde tashîf yaparak okuyanlar olmuştur.¹²⁴

Tashîfle alakalı örneklerin bunlarla sınırlı olduğunu söyleyemeyiz. Fakat çalışmamızın kapsamını dikkate alarak bu kadar örneğin yeterli olduğu kanaatindeyiz. Bu konuda daha tafsilatlı bilgi ve örnekleri konuyla alakalı yazılan eserlerde bulmak mümkündür. Tashîfli olarak gelen hadisin değeri ve değerlendirilmesiyle alakalı ise kısaca şunları söylemek istiyoruz. Böyle bir hadis bazen sahih ya da hesen olarak değerlendirildiği gibi, bazı durumlarda ise zayıf kategorisinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla hadisin aslı yani tashîften önceki hali sahih ve hesen ise ihticâca elverişli hadislerden kabul edilmiştir. Eğer tashîfli hadisin aslı muallel, münker ve merdûd gibi zayıf rivayetler kategorisinde ise kendisine de onların hükmü uygulanmıştır.

Sonuç

Kelimelerin harf, hareke ve i’râbında meydana gelen ve temelde Arap dilini tam olarak bilememekten kaynaklanan tahrif, tashîf ve lahn geçmişten günümüze başta hadis olmak üzere İslâmi ilimlerle meşgul olanların üzerinde çalıştıkları ve her zaman zihinleri meşgul eden konulardan biridir. Biz de yaptığımız bu çalışmada, bugün itibarıyla İslâmi ilimler sahasında araştırma yapmak isteyenlerin, Arap dilini ve belagatini iyice öğrenmesi icap ettiğinin önemini tekrar hatırlamış olduk. Ayrıca özellikle isimlerde yapılan tashîfle el-mü’telif ve’l-muhtelif ilminin sıkı bağlantı içerisinde olduğunu ve beraber değerlendirilmesinin önemini de gördük. Bu konuda en önemli tespitlerden birisi ise tashîf ve tahrife düşmemek için semâ’ın önemli olduğudur. Zira yanlışlar her zaman lafızlarda olmadığından onları tashih etmek için yazı ve lügat de yeterli gelmeyebilir. Bazen anlayışta da hata edilebilmektedir. Bunun için bizzat hocadan duymak ve yanlış anlaşılması muhtemel ifadeleri sorarak doğrusunu öğrenmek icap eder. Nitekim tashîfin sened, metin, görme, duyma, lafız ve mana gibi kısımları olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla yaptığımız bu çalışmada tashîfin, Arap dili ve belagatini iyi bilmemek, sahifelerden/kitaplardan nakilde bulunmak, metnin ifade ettiği manayı tam olarak anlayamamak ve vehim gibi dört önemli sebebine değinilmiştir.

¹²² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *et-Tıbbü’n-nebevî*, thk. Mustafa Hızır Dönmez (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 1/ 245.

¹²³ Abdülhâlık b. Esed b. Sâbit, *Kitâbü’l-mu’cem*, thk. Nebîl Sa’deddîn Cerrâr (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1434/2013), 16.

¹²⁴ Süyûtî, *et-Tatrîf*, 51.

Bu alanda râvîyi en çok etkileyen tarafın ise tashîfinin fazla olması durumunda zabt sıfatını tehlikeye düşürmesi ve rivayetlerine mesafeli yaklaşılmasıdır. Öte yandan her farklılığın tashîf olmadığı da bilinmelidir. Bundan dolayı rivayetlerin sahih kaynaklarda farklı tariklerinin incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca yazılı metinlerde tashîfli rivayetleri sormak ve düzeltmek de çok önemlidir. Aksi takdirde tashîfli bir hadis, âlimler arasında ihtilafa ve neticede şer'î delil olarak fikhî hükmün, en nihayetinde ise uygulamanın farklı olmasına sebep olabilmektedir. Son olarak hatalı rivayetlerin anlatılması teşhir için değil insanları sakındırmak için olmalıdır.

Kaynakça / Reference

Abdülhâlık b. Esed b. Sâbit. Kitâbü'l-mu'cem. thk. Nebîl Sa'deddîn Cerrâr. Lübnan: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1434/2013.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef fi'l-hadîs*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnâûd vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.

Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. Şerhu Nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser. thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Hüseyin Nizâr Temîm. Lübnan: Dârü'l-Erkam, 1431/2010.

Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1402/1982.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.

Aydınlı, Abdullah. "Sahife". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 35/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

A'zamî, Muhammed Mustafa. İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadisleri'nin Tedvin Tarihi (H. 1-150 – M. 622-657). çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayınları, 1414/1993.

Babanzâde Ahmed Naim. *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. İstanbul: y.y., 1928.

Başaran, Selman. "İbn Ebû Şeybe, Ebü'l-Hasen". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19/444. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen*. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 1438/2017.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. Şu'abü'l-îmân. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Bombay: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî. el-Müsned. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 1430/2009.

Birişik, Abdülhamit. "İ'râbü'l-Kur'ân". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Birmâvî, Muhammed b. Abdüddâim. el-Lâmi'û's-sabîh bi-şerhi'l-Câmii's-sahîh. thk. Nureddîn Tâlib vd. 18 Cilt. Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 1433/2012.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. el-Câmi'û's-sahîh. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Bukâî, Burhanettin. en-Nüketi'l-vefiyye bi mâ fî şerhi'l-Elfiyye. thk. Mâhir Yâsin el-Fahl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007.

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid el-Şerif. et-Ta'rîfât. thk. Heyet. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1982.

Çakan, İsmail Lütfi. Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları. İstanbul: İFAV, 12. Basım, 2020.

Ebû Ali el-Kâlî. el-Maksûr ve'l-memdüd. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1420/1999.

Ebû Bekir er-Râzî, Zeynüddin. Muhtârû's-sihâh. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1429/2008.

Ebû Nuaym el-İsbahânî. et-Tıbbü'n-nebevî. thk. Mustafa Hızır Dönmez. 2 Cilt. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed. el-Vasît fî ulûm ve mustalahi'l-hadîs. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1431/2010.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. Fezâ'ilü'l-Kur'ân. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1416/1995.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. Garîbü'l-hadîs. thk. Muhammed Abdü'l-Mu'îd Hân. 4 Cilt. Haydarabat: Matbaatü Dâirati'l-Maârifî'l-Osmânî, 1383/1963.

Efendioğlu, Mehmet. "Muharref". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/4. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Efendioğlu, Mehmet. "Musahhaf". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/229-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Erul, Bünyamin. "Vehim". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/616-617. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. Tehzîbü'l-lüga. thk. Muhammed Avad Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2001.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye, nşr. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986)

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. el-Câmi' li-ahlâki'r-ravi ve âdabi's-sâmi'. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1331/1913.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. el-Faslü li'l-vasli'l-müdrecci fî'n-nakli. thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. Mekke: Dârü'l-Hicre, 1418/1997.

Hatîb ed-Dımaşkı, Celaledin. el-İzâh fî ulûmi'l-belâga. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1431/2010.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. A'lâmu'l-hadîs {şerhu Sahîhi'l-Buhârî}. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân. 4 Cilt. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1408/1988.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân. Şerhu't-tebsira ve't-tezkira. thk. Abdüllatif el-Hümeym ve Mâhir Yâsin Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmî, 1423/2002.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân. Elfiyye. thk. Arap Dâ'iz el-Firyâtî. Riyad: Mektebetü Dârü'l-Minhâc, 1428/2007.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Hüseyin. Târîhu Dımaşk. thk. Amr b. Garâme el-Umravî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fiker, 1415/1995.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. el-Munsif libn'i-Cinnî. b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm, 1373/1954.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. el-İlel. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd., 7 Cilt. Riyad: Matâbiü'l-Humeydî, 1427/2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed. el-Musannef. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Nüzhetü'n-nazar fî tevzîh-i nuhbeti'l-fiker. thk. Nureddin Itr. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. Fezâilü'l-Kur'ân. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416/1995.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. es-Sünen. thk. Şuayb Arnâud-Âdil Mürşid-Muhammed Kâmil Karabelli-Abdüllatif Hırzullah. 5 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemî, 1430/2009.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafıs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed. el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs. thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cudey'. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâr Fevvâz, 1413/1992.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafıs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed. et-Tevzîh li-şerhi'l-Câmii's-sahîh. thk. Dâru'l-Felâh. 36 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî. Mukaddimetü İbni's-Salâh. thk. Nûreddin Itr. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1406/1986.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. Ahkâmü'l-Kur'ân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1424/2003.

İbnü'l-Aynî. Şerhu Elfiyyeti'l-İrâkî fî ulûmi'l-hadis. thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-i Nu'mân. Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011.

İşler, Emrullah. "Tashîf". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/128-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Dâru't-Türâs, 1390/1970.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslim. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.

Kandemir, M. Yaşar. "Lahn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 27/56-57. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Muhammed Bekir İsmâîl. Dirâsât fî ulûmi'l-Kur'ân. Mısır: Dâru'l-Menâr, 2. Basım, 1420/1999.

Muhammed Emin el-Herârî. el-Kevkebü'l-vehhâc Şerhu Sahih'i-Müslim b. Haccâc. 26 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1430/2009.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. el-Câmiu's-sahîh. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1374/1955.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. İrşâdü tullâbi'l-hakâik ila ma'rifeti süneni hayri'l-halâik. thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1407/1987.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. et-Takrîb ve't-teysîr. thk. Muhammed Osman el-Huş. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.

Nureddin Itr. Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1414/1993.

Nureddin Itr. Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis. Dımaşk: Dârü'l-Fiker, 1401/1981.

Paksoy, Kadir. "Hadiste Tashîf-Lafız ve Anlam Hataları". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4/1 (Şubat 2004), 97-116.

Râmhürmûzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd. el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî. thk. Muhammed Accâc el-Hafîb. Beyrut: Dârü'l-Fiker, 1404/1983.

Sandıkçı, S. Kemal. İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. Fıkhu'l-lüga ve sirru'l-arabiyye. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: İhyâü't-Türâs, 1423/2002.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-Irâkî. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. Edebü'l-implâ ve'l-istimlâ. thk. Max Weissweiler. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmî, 1401/1981.

Sıbâî, Mustafa. es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'l-islâmî. Kahire: Dârü's-Selâm, 1433/2012.

Subhî es-Sâlih. Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuhû. Beyrut: Dârü'l-İlim, 1404/1984.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. Elfiyyetü's-Süyûtî fî ilmi'l-hadîs. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. Tedrîbu'r-râvi fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî. thk. Ebû Kuteybe Muhammed el-Firyâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1422/2001.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. et-Tatrîf fi't-tashîf. Amman: Dâru'l-Fâiz, 1409/1988.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. el-Mu'cemü'l-kebîr. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. el-Mu'cemü'l-evsat. thk. Ebû Muâz Târik b. İvezullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. el-Müsned. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1420/1999.

Tirmizî, Ebî İsa b. Sevre (Yezîd). el-Câmi'u'l-kebîr. thk. Beşşâr Avâd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998.

Uğur, Mücteba. Hadis İlimleri Edebiyatı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Zahitoğlu, İrfan. Etbâu't-Tâbiîn Döneminde Hadislerin Anlaşılmasındaki Farklılıklar ve Sebepleri. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî. el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütüb, 1431/2010.

